

and specialized, as well as “sputtered” in various articles. It is supported the proposal to amendment the Code of Criminal Procedure for clarification of participants of criminal proceedings the right to safety when the separate process-verbal should be executed.

Key words: safety provisions, criminal proceedings, pre-trial investigation.

УДК 347.93:343.148

О. Крикунов

Особливості судового слідства в справах про застосування примусових заходів медичного характеру

У статті досліджено характерні особливості етапу судового слідства, перевірки та оцінки доказів, їх джерел у справах щодо неосудних, обмежено осудних осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Отримано висновок про доцільність закритих судових засідань, обов'язкову участь прокурора, захисника, самої психічно хворої особи (на підставі фахового висновку) і (або) її законного представника, експертів-психіатрів, які обстежували особу з розладом психіки.

Ключові слова: неосудність, обмежена осудність, примусові заходи медичного характеру, судово-психіатрична експертиза, кримінальне провадження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розгляд у суді справ про застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) пов'язаний з істотними складнощами, головною причиною яких – недостатня врегульованість провадження справ цієї категорії в чинному законодавстві, оскільки воно не враховує повною мірою особливості справ про діяння неосудних чи обмежено осудних осіб, унаслідок чого не забезпечує реальних гарантій захисту їхніх інтересів, не виключає можливість судових помилок. Крім того, установлення станів обмеженої осудності, неосудності пов'язане з обов'язковим залученням експертів-психіатрів та подальшою перевіркою й оцінкою їхніх висновків, що зобов'язує суддів, прокурорів, захисників до достатньо глибоких знань у сфері юридичної психіатрії. Такий стан спонукав до дослідження проблем судового слідства в справах про застосування ПЗМХ.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У нашому дослідженні використано наукові праці Ю. Аленіна, І. Левенця, Н. Сенченко, Г. Тетерятника, С. Шаренко. Першоджерелом багатьох ідей, які розвинені та адаптовані до нового КПК України, є міжнародно-правові акти й постанови Пленуму Верховного Суду України, що торкаються обраної для дослідження проблеми.

Формулювання мети та завдань статті. Дослідження норм КПК 2012 р. в частині регулювання судового провадження в справах про застосування ПЗМХ для виявлення прогалин, неузгодженості з нормами міжнародно-правових актів – **мета** цієї наукової роботи. Відповідно до вищезазначеного ставимо такі **завдання**: 1) порівняльний аналіз норм КПК 2012 і положень КПК 1960 р.; 2) оцінка відповідності КПК 2012 р. міжнародно-правовим стандартам захист осіб із психічними захворюваннями; 3) формулювання пропозицій вітчизняному законодавцю, методичних рекомендацій суб'єктам правозастосування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як слушно зауважив С. Шаренко, загальний порядок провадження справ у суді першої інстанції врегульовано спеціальним розділом КПК України [1], що містить чотири глави (понад 120 статей). Водночас судовому провадженню в справах про застосування ПЗМХ присвячено всього дві статті кодексу. Указівка, що міститься в ст. 512 КПК України, про поширення вимог щодо ведення підготовчої частини судового розгляду й судового дослідження обставин справи та доказів про них на цю категорію справ не дає змоги говорити про достатню регламентацію процесу. Вирвані із системи, багато загальних норм про судовий розгляд не може бути застосовано стосовно провадження про ПЗМХ [2, с. 23]. Ми поділяємо такий висновок й у зв'язку з цим чинна редакція ст. 512 КПК України, як видається, вимагає системних змін, які б відповідали особливостям регульованих правовідносин. Цей висновок конкретизується в подальшому викладі матеріалу цієї статті.

Важливим є вирішення питання про те, у відкритому чи в закритому засіданні суду розглядатиметься справа про застосування ПЗМХ. Відповідно до ст. 512 КПК України розгляд справ про застосування ПЗМХ проводиться у відкритому судовому засіданні. Не заперечуючи проти того, що принцип гласності судочинства має поширюватися на всі категорії справ, у тому числі на справи про застосування ПЗМХ, вважаємо, що на нього однаково повинні розповсюджуватися винятки з цього принципу, установлені нормами КПК. Ми поділяємо думку Ю. П. Аленіна, що поширення відомостей про психічне захворювання особи суперечить її інтересам [3, с. 754]. Тому доречним вважаємо роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, який указав, що, оскільки відомості про стан психічного здоров'я особи й надання психіатричної допомоги відповідно до ст. 6 Закону «Про психіатричну допомогу» та принципу 6 додатка до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. N 46/119 «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» [4] вважаються конфіденційними, рекомендувати судам висновки судово-психіатричних експертиз у справах про застосування ПЗМХ заслуховувати в закритих судових засіданнях, що відповідає положенням ст. 27 КПК України (п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06. 2005 р. № 7) [5].

Для захисту прав психічно хворої особи та встановлення істини в справі надзвичайно важливим є правильне вирішення питання про участь такої особи в судовому засіданні. Передбачена в законі можливість участі особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, у судовому засіданні за наявності умов, що цьому не перешкоджає характер захворювання такої особи, породжує різне тлумачення цієї норми права. Суддею мають бути вжиті певні заходи для підготовки вирішення цього питання. Тому доречно залучати експертів-психіатрів для визначення того, чи наявне ураження психічних функцій особи зумовлює неосудність і процесуальну недієздатність [6, с. 63]. Якщо слідчий такого питання експертам не ставив, то згідно із роз'ясненням Пленуму ВС України суддя має направити відповідний запит до лікарсько-консультативної комісії щодо спроможності особи перебувати в судовому засіданні (п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06. 2005 р. № 7) [5].

У контексті порушеного питання слід навести п.10 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06. 2005 р. № 7. З урахуванням положень КПК, статей 3, 25 Закону «Про психіатричну допомогу», а також п. 5 принципу 18 додатка до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. N 46/119 «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги», якими передбачено, що пацієнт і його представник мають право бути присутніми на будь-якому слуханні, брати в ньому участь та бути вислуханими, суди повинні забезпечувати участь у судовому засіданні захисника й особи, щодо якої вирішується питання про застосування ПЗМХ (за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання), або ж отримувати письмову відмову в разі її небажання бути присутньою [5].

Якщо в судовому розгляді бере участь особа, щодо якої розглядається провадження, то доцільно спочатку вислухати її про обставини вчинення суспільно небезпечного діяння та дати відповідну оцінку цим показанням з урахуванням інших зібраних у справі доказів. Якщо участі цієї особи в судовому засіданні заважає характер її хвороби, у судове засідання викликають законного представника неосудного. Законний представник має право знати, у вчиненні якого діяння викривається особа, законним представником якої він є; заявляти клопотання, відводи, оскаржувати дії судді; представляти й досліджувати докази; ознайомитися з матеріалами кримінальної справи, робити з неї виписки [7, с. 138].

Участь законного представника не замінює участі захисника. Закон установлює обов'язкову участь у справі захисника та не допускає відмови від нього (ст. 46, 419 КПК України). Захисник має бути залучений до участі в справі з моменту встановлення факту психічного захворювання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [8].

Обов'язковість участі прокурора, його особливо важливі завдання та повноваження під час судового розгляду справ про застосування ПЗМХ впливає із загальної функції прокурора в кримінальному судочинстві. Слід указати, що прокурор відкриває судове слідство, оголошуючи клопотання слідчого про застосування ПЗМХ. На нашу думку, ця важлива дія, яка визначає межі судового провадження, має бути прямо обумовлена в ст. 512 КПК України.

Під час судового слідства головуючий має право проводити всі необхідні дії зі встановлення обставин справи, характеристики психічно хворої особи, усіх інших питань, що мають значення для

винесення ухвали про застосування ПЗМХ. Спрощений хід дослідження доказів у цьому виді провадження неприпустимий (п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06. 2005 р. № 7) [5].

Варто навести висновки Г. Тетерятника, згідно із яким, у судовому слідстві по справі про застосування ПЗМХ установлюється специфічний предмет доказування, до якого входять обставини, передбачені ст. 91 КПК України, з урахуванням деяких особливостей, які впливають із того, що діяння вчинила неосудна особа. Отже, у процесі доказування в такій справі має бути встановлено: 1) час, місце, спосіб й інші обставини вчинення діяння; 2) характер і розмір шкоди, завданої діянням; 3) наявність у цієї особи душевної хвороби в минулому, ступінь і характер психічного захворювання в момент учинення суспільно небезпечного діяння; 4) чи пов'язаний психічний розлад особи з небезпечністю для неї, інших осіб або можливістю спричинення іншої істотної шкоди [9, с. 105–107].

Важливим є допит усіх осіб, які підлягають виклику до суду як свідки. У судовому розгляді справ про застосування ПЗМХ за допомогою показань свідків можна встановити не тільки обставини, що характеризують подію суспільно небезпечного діяння й учинення останнього саме цією особою, але й обставини, що вказують на психічний стан цієї особи під час і після вчинення діяння. Щоб мати повне уявлення про психічний стан особи, доцільно допитати в судовому засіданні знайомих, товаришів по службі, лікаря-психіатра, якщо особа зверталася раніше за наданням їй психіатричної допомоги. Свідчення цих осіб багато в чому можуть сприяти встановленню обставин, необхідних для правильного вирішення справи.

Принципово важливим для правильного, науково обґрунтованого та законного вирішення питання про ПЗМХ є дослідження висновку судово-психіатричної експертизи та, при необхідності, – допит експертів, які його склали під час досудового слідства. ПЗМХ мають застосовуватися лише за наявності в справі обґрунтованого висновку експертів-психіатрів про те, що особа страждає на психічну хворобу чи має інший психічний розлад, які зумовлюють її неосудність або обмежену осудність і викликають потребу в застосуванні щодо неї таких заходів (ст. 96 КК) [10]. У п. 3 Постанови від 03.06. 2005 р. № 7 Верховний Суд України звернув увагу на те, що суди повинні критично оцінювати висновки експертів-психіатрів із погляду їх наукової обґрунтованості, переконливості й умотивованості, оскільки ці висновки не мають наперед установленної сили, не є обов'язковими для суду, але незгода з ними має бути вмотивована у відповідній ухвалі, вироку суду [5].

У встановленні обставин, що важливі для вирішення справи про застосування ПЗМХ, суттєве значення має оцінка висновку експерта. Тому слід перевірити, чи здобув він спеціальну освіту й досвід роботи; чи не вийшов за межі своєї компетенції; чи дотримувалися процесуальні норми під час призначення та проведення експертизи; наскільки науково обґрунтовано висновок і чи відповідає він матеріалам справи; чи повно проведено експертне дослідження [18].

Згідно зі ст. 419 КПК України 1960 р., «в необхідних випадках в судове засідання викликається експерт» [11]. На контрасті варто вказати, що в новому КПК аналогічної норми взагалі немає, хоча обов'язковість призначення психіатричної експертизи на досудовому провадженні передбачена в ст. 509 КПК. Ми вважаємо, що виклик експертів-психіатрів є обов'язковим. При цьому ми виходимо з такого. Як показує практика, експерти-психіатри були присутні в судових засіданнях у 30 випадках зі 100 вивчених С. Шаренко справ. У багатьох випадках відсутність експертів у судовому засіданні не дала змоги суду достатньо повно й усебічно досліджувати обставини справи [2, с. 76]. Оцінювати експертний висновок без з'ясування думки експерта, що сформувалася з урахуванням установлених у судовому засіданні обставин, у край складно. Вважаємо, що такий стан неприпустимий, оскільки може бути причиною неправильності судового рішення, тому пропонуємо закріпити в КПК України положення про обов'язкову участь у судовому розгляді справ про застосування ПЗМХ експертів чи експерта, який брав участь у складанні висновку по справі.

Як відомо, судово-психіатричні експертизи проводяться комісією експертів-психіатрів, що накладає свій відбиток на перевірку та оцінку відповідей на питання, поставлені слідчим чи самим судом. Прокурор повинен ретельно з'ясувати причини суперечностей у висновку комісійної експертизи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зроблено висновок про недостатню правову регламентацію порядку провадження справ про застосування ПЗМХ у місцевому суді, чому присвячено всього дві статті КПК України 2012 р.

Потрібно проводити закриті (повністю або частково) судові засідання для забезпечення конфіденційності даних про психічне захворювання особи, щодо якої вирішується питання про ПЗМХ.

Закон установлює обов'язкову участь у справах про застосування ПЗМХ прокурора та захисника особи, щодо якої вирішується питання про їх застосування.

Обов'язковим, на нашу думку, у справах про застосування ПЗМХ є залучення до розгляду самої психічно хворої особи (за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання) або ж отримання від неї усвідомленої письмової відмови від участі. Для вирішення питання про безпосередню участь психічно хворого суддя може направити відповідний запит до лікарсько-консультативної комісії, якщо це питання не висвітлене у висновку судово-психіатричної експертизи по справі. Якщо участі цієї особи в судовому засіданні заважає характер її хвороби, у судові засідання викликають її законного представника, що слід закріпити в ст. 512 КПК України.

Пропонуємо в ст. 512 КПК України закріпити положення про обов'язкову участь у судовому розгляді справ про застосування ПЗМХ експертів чи експерта, який брав участь у складанні висновку судово-психіатричної експертизи.

Пропонуємо внести зміни в ст. 512 КПК України, передбачивши, що якщо психічно хвора особа в судовому провадженні давала пояснення, то їй надається слово для свого захисту. У будь-якому разі слід надавати слово для виступу законному представнику психічно хворої особи.

ПЗМХ мають застосовуватися лише за наявності в справі обґрунтованого висновку експертів-психіатрів про те, що особа страждає на психічну хворобу чи має інший психічний розлад, через який не здатна до усвідомлення своїх дій або керування ними, становить суспільну небезпеку. Судді та прокурор повинні критично оцінювати зазначені висновки з погляду їх наукової обґрунтованості, переконливості й мотивованості.

З огляду на проведені дослідження перспективним вважаємо вивчення особливостей перевірки й оцінки висновку експертів-психіатрів як обов'язкового джерела доказів у справах про застосування ПЗМХ.

Джерела та література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційне видання. – К. : Атіка, 2012. – 295 с.
2. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру : монографія / С. Л. Шаренко. – Х. : Одиссей, 2002. – 175 с.
3. Кримінально-процесуальне право України : підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. – Х. : Одиссей, 2009. – 816 с.
4. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. N 46/119 «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» // Права человека и профес. ответственность врача в документах международных организаций. – К. : Сфера, 1998. – С. 96–102.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 3 черв. 2005 р. № 7 // Практика судів України з кримінальних справ. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 131–142.
6. Левенець І. В. Судова психіатрія / І. В. Левенець. – Тернопіль : Екон. думка, 2005. – 328 с.
7. Сенченко Н. Участь у справі законного представника при провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру / Н. Сенченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 137–141.
8. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. №8 // Практика судів України з кримінальних справ. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 212–217.
9. Тетерятник Г. Предмет доказування у справах осіб, відповідно яких здійснюється провадження про застосування примусових заходів медичного характеру / Г. Тетерятник // Наше право. – 2009. – № 4. – С. 104–108.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8. // Практика судів України з кримінальних справ. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 158–165.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України. Офіційне видання. – К. : Атіка, 2011. – 230 с.

Крикунов А. Особенности судебного следствия по делам о применении принудительных мер медицинского характера. В статье исследованы характерные особенности исследования, проверки и оценки доказательств, их источников по делам о невменяемых, ограниченно вменяемых лиц, совершивших общественно опасные деяния. Получены выводы о целесообразности закрытых судебных заседаний, обязательном участии прокурора, защитника, самого психически больного человека (на основании профессионального заключения) и (или) его законного представителя, экспертов-психиатров, которые обследовали лицо с расстройством

психики. Предлагаем внести изменения в ст. 512 УПК Украины, предусмотрев, что если психически больное лицо в судебном производстве давало объяснения, то ему следует предоставлять слово для своей защиты. В любом случае следует предоставлять слово для выступления законному представителю такого лица. Принудительные меры медицинского характера должны применяться лишь при наличии в деле обоснованного заключения экспертов-психиатров о том, что лицо страдает психическим заболеванием или имеет другое психическое расстройство, вследствие которого лишено способности осознавать свои действия или руководить ими и представляет общественную опасность. Судьи и прокурор должны критически оценивать указанные выводы с точки зрения их научной обоснованности, мотивированности.

Ключевые слова: невменяемость, ограниченная вменяемость, принудительные меры медицинского характера, судебно-психиатрическая экспертиза, уголовное производство.

Krykunov A. The Peculiarities of Judicial Investigation on the Application of Enforcement Medical Measures. The paper examines the peculiarities of investigation, testing and evaluation of evidence as well as their sources in cases of insane persons, partially insane persons who committed socially dangerous acts. The following conclusions about the advisability of closed judicial sessions as well as the obligatory participation of the prosecutor, defense lawyer, the mentally ill person (based on professional judgment) and (or) his legal representative, psychiatric experts who have examined the person with a mental disorder are made. It is offered to amend Art. 512 of the CPC of Ukraine in order to provide the following situation if a mentally ill person in the court proceedings gives explanations he should be given the floor to protect himself. In any case the legal representative of such person should be given the floor too. Compulsory medical measures should be applied if the solid psychiatric testimony is available in the case and it proves that the person in fact suffers from a mental disease or has mental insanity due to which he lacks an ability to understand his actions or control them, and poses a risk to the public. The judges and the prosecutor should critically evaluate the mentioned above scientific motivated findings.

Key words: insanity, partial insanity, compulsory medical measures, forensic psychiatric examination, the criminal procedure.

УДК 343.13

О. Степанов

Генеза та зміст засади публічності в кримінальному процесі

Розглянуто основні підходи до розуміння принципу публічності. Проаналізовано його нормативний зміст в умовах змагальної форми кримінального процесу. Подано авторське визначення принципу публічності, у якому відтворено традиційне розуміння цієї засади, а також ураховано норми та принципи Кримінального процесуального кодексу 2012 р.

Ключові слова: публічність, кримінальне судочинство, принцип кримінального процесу, засада кримінального процесу.

Постановка проблеми та її значення. Одним із найважливіших та найскладніших питань кримінально-процесуальної науки є питання щодо принципів кримінального процесу, їх поняття, системи, класифікації та змісту. Серед проблемних питань, які стосуються принципів кримінального процесу, найбільшої уваги заслуговує питання щодо наявності принципів, які притаманні лише окремим стадіям кримінального судочинства. Попри існування такої думки вчених, які вбачають дію деяких принципів лише в окремих стадіях, більшість науковців-процесуалістів до одного із критеріїв визначення певного положення принципом кримінального процесу відносить таку властивість, як його дія у всіх або кількох стадіях кримінального процесу. Причому обов'язково певне положення повинно діяти в центральній стадії – стадії судового розгляду. Не менш цікавим є питання класифікації принципів.

Хоча сутність принципу публічності сформульована в ст. 25 чинного Кримінального процесуального кодексу України, та правовий початок виходить з Основного закону України. Проаналізуємо статті Конституції України, із яких впливає принцип публічності.